

JEAN BRUN • Stoa Felsefesi

JEAN BRUN 1919'da Fransa'nın Agen şehrinde doğdu. 1961'le 1986 arasında Dijon Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yaptı. Uzmanlığı Yunan Felsefesi ve Aristoteles üzerinedir. Ayrıca Kierkegaard ve Hıristiyan Felsefesi üzerine de çalışmıştır. 17 Mart 1994'te aramızdan ayrıldı. Türkçede yayımlanmış diğer eserleri: *Aristoteles ve Lise* (Dost Kitabevi); *Platon ve Akademia* (Dost Kitabevi).

İletişim Yayınları, Cep Üniversitesi, 1997 (1 baskı)
© 1997 İletişim Yayıncılık A. Ş.

Le stoïcisme

© 1958 Presses Universitaires de France
(1994; gözden geçirilmiş 12. baskı)

İletişim Yayınları 932 • Başvuru Dizisi 32
ISBN-13: 978-975-470-151-7
© 2003 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM
1-6. Baskı 2003-2018, İstanbul
7. Baskı 2020, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Mustafa Bayka

DİZİ KAPAK TASARIMI Suat Aysu

KAPAK Seda Mit

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Metin Pınar

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

JEAN BRUN

Stoa Felsefesi

Le stoïcisme

ÇEVİREN *Medar Atıcı*

İçindekiler

Giriş.....	7
Birinci Kısım	
STOA OKULU	13
Eski Stoa.....	13
Orta Stoa.....	20
İmparatorluk döneminde Stoa.....	22
İkinci Kısım	
STOA FELSEFESİ	33
BİRİNCİ BÖLÜM	
Felsefe	33
Felsefenin işlevleri.....	33
Felsefenin farklı kısımları.....	35
İKİNCİ BÖLÜM	
Mantık (Stoa mantığının kendine özgülüğü, anlamı ve açılımı)	37
Bilgi kuramı.....	40
Diyalektik.....	48
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Fizik	51
Dünya.....	52
Tanrı.....	61
İnsan.....	73

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ahlak	89
Yönelimler.....	90
Egemen iyilik ve erdem.....	91
Tutkular.....	96
Bilge kişi.....	103
Dünya yurttaşlığı.....	107
Uygun tutumlar (<i>kathekonta</i> [καθήκοντα], <i>officia</i>).....	108
Üçüncü Kısım	
STOA BİLGELİĞİ VE YÖNELDİĞİ ÇİZGİ	113
Kaynakça.....	123

GİRİŞ

Platon, Aristoteles ya da Plotinos hakkında çalışma yapmaya girişen kişinin elinin altında, bu düşünürlerin yapıtlarının az çok bir bütünselliği bulunsa da, bu öğretinin kurucuları olan Eski Stoa düşünürlerinin yazmış olabildiği ve farklı geleneklerin bize başlıklarını aktardığı birçok yapıtan geriye hiçbir şey kalmamıştır. Eleştirmenlerin ya da Cicero, Plutarkhos, Afrodisiaslı İskender, Sextus Empiricus gibi oldukça geç dönem hasımlarının veya Diogenes Laertios, Stobe gibi az çok vasat derleyicilerin bu yapıtlardan almış olabildiği alıntılar ya da özetler, onlar hakkındaki çalışmanın biricik temelini oluşturur. Hiç kuşkusuz Seneca'nın, Epiktetos'un, Marcus Aurelius'un yapıtları bir tür kuşatıcılığa ve birliğe sahipse de Seneca ile birlikte, daha çok edebi söyleme gireriz (annesinin katledilişinin ertesi günü Nero'nun, Senato'da okuduğu mektubu kaleme almış olan bu saray muhasibinde, bir filozof bulur muyuz sahiden?) ve her şeyden önce birer ahlakçı olan Epiktetos ve Marcus-Aurelius'un metinleri, Stoa felsefesinin fizik ya da mantık hakkındaki düşüncelerini belirgin bir biçimde tanımamıza el-

vermez. Demek ki, Stoa tarihçisi ancak, az çok sadık, az çok açık alıntılar üzerinde ve az çok uzun, az çok uyuşan fragmanlar üzerinde çalışabilir. İşte bu noktada, Antikite'nin Stoalılara ilişkin bize devredebildiği bütün Grek ve Latin metinlerini üç ciltte biraraya getirmiş olan Hans von Arnim'in dev yapıtını anmak gerekir: *Stoicorum veterum fragmenta-Stoalılardan kalan fragmanlar* (Teubner, 1903-1905);¹ ama bu çok değerli çalışmada “her şey” olsa da, bu her şeyin içinde, birçok fragmanın ikili, üçlü ya da dördü kullanımı da vardır, Stoa felsefesinin apaçık noktaları hakkında çok bol metin varken, karanlık noktalarda metinler eksik kalır, bazı metinler birbirini çürütürken, bazıları da fazlasıyla çarpıtılmıştır. Sonuçta ve özellikle, unutulmaması gereken en önemli nokta, Stoa felsefesinden söz edildiğinde, bu kullanışlı etiket altında tarihi beş yüzyıldan öteye uzanan ve ayrıntıya ilişkin pek çok noktada, her zaman için ortak fikirleri olmayan felsefi bir okulun temsilcilerinin göz önünde bulundurulduğudur. Bütün bunlara karşın, bu zorluklar, bir Stoa öğretisi ve bir Stoa bilgeliğinden söz etmeyi olanaksız kılmaz.

*Temel metinler** - Stoa felsefesi üzerine belli başlı bilgi kaynaklarımız aşağıdaki metinlerde bulunur:

Cicero (İ.Ö. 1. yy.):

De fato (Yazgı Üzerine).

De officiis (Ödevler-Uygun Tutumlar Üzerine).

De natura deorum (Tanrıların Doğası Üzerine).

De divinatione (Kehanet Üzerine).

De legibus (Yasalar Üzerine).

1 Adler, 1924 yılında yayınlanmış IV. cilde *Göstergeler*'i koymuştur, dört cilt birden 1964'de Stuttgart'ta Teubner tarafından yeniden yayınlanmıştır.

(*) Bu metinlerin özgün adları bakımından yardımlarına başvurduğum Çiğdem Dürüşken, Gülsen Sağun, Tarık Necati Ilgicioğlu ve Osman Faruk Akyol'a teşekkür ederim – ç.n.

De finibus mallorum et bonorum (İyiliklerin ve Kötülüklerin Amaçları Üzerine).

Paradoxa stoïcorum (Stoa Paradoksları).

Academicæ (Akademialılar).

Plutarkhos (İ.S. 1. yy.):

De placitis philosophorum (Filozofların Görüşleri Üzerine) [Bu yapıtın Plutarkhos'a ait olup olmadığı tartışma götürür, yazar çoğu kez Pseudo-Plutarkhos (Sahte Plutarkhos) olarak belirtilir].

Stoicos absurdiora poetis dicere (Stoahılar; Şairlerden Daha Saçma Şeyler Söyler).

De Stoicorum repugnantis (Stoahıların Çelişkileri).

De communibus notitiis adversus Stoicos (Stoahılara Karşı Ortak Kavrayışlar).

Seneca (İ.S. 1. yy.):

De vita beata (Mutlu Yaşam Üzerine).

Naturales quaestiones (Doğa Soruları).

Epistulae (Mektuplar).

Epiktetos (İ.S. 1. yy.):

Egkheiridion [Εγκειριδιον] (Düşünceler).

Diatribai [Διατριβαι] (Söyleşiler).

Marcus-Aurelius (İ.S. 2. yy.):

Ta eis heauton [Τά εις εαυτόν] (Düşünceler).

Galianus (İ.S. 2. yy.):

De Decretis Hippocratis et Platonis (Hippokrates ve Platon'un Özdeyişleri) [Khryssippos'un psikolojisine ilişkin bir özeti içerir].

Afrodisiash İskender (İ.S. 2-3. yy.):

De fato (Yazgı Üzerine).

De mixtione (Karışım Üzerine).

Sextus Empiricus (İ.S. 3. yy.):

Pyrrhoniae hypotyposes (Pyrrhoncu Canlı Anlatılar).

Adversus Mathematicos (Matematikçilere Karşı) [Dogmacıların ve Stoa kuramlarının bu Şüpheci hekim tarafından özeti ve eleştirisi].

Diogenes Laertios (İ.S. 3. yy.):

Bion kai gnomon ton en philosophia eudokimesanton ton eis deka to proton [βιον και γνωμών τών εν φιλοσοφια ευδοκιμησαντων τών εις δεκα τό πρώτον] (*Tanınmış Filozofların Yaşamları ve Özdeyişleri Üzerine*), 10 ciltten oluşan bu yapıtın VII. cildi Stoa okuluna ayrılmıştır.

Stobe (İ.S. 5.-6. yy.):

Anthologion (Seçme Şiirler).

Eclogae physicae et ethicae (Fizikçi ve Ahlakçılardan Seçkilerin İki Kitabı) [Bu derleyici bize, başkalarıyla birlikte Arius Didyme'in -İ.Ö. I. yy.- de önemli fragmanlarını aktarmıştır].

Stoa felsefesi hakkında yapılabilecek çalışmalar için temel belgeler aşağıdaki çalışmalarda bulunur:

H.Diels, *Doxographi Graeci* (Berlin, 1879, 3.baskı, 1958)

A.C.Pearson, *The fragments of Zeno and Cleanthes (Zenon ve Kleanthes'in Fragmanları)*, giriş yazısı ve açıklayıcı notlarla birlikte (Londra - Cambridge, 1891).

Hans von Arnim, *Stoicorum veterum fragmenta (Stoalılardan kalan fragmanlar)* (Teubner, 1903-1905). Cilt I: *Zenon'un Yaşamı, Töresi ve Yazıları: a) Mantık; b) Fizik, c) Ahlak; Zenon'un Büyük Sözleri; Zenon'un Öğretisinin Yandaşları*; Cilt II: *Khryssippos'un Fragmanları: a) Mantık; b) Fizik*; Cilt III: *Khryssippos'un Ahlak Fragmanları. Takipçileri*; Cilt IV: *Göstergeler*, Adler tarafından yazılmıştır (Teubner, 1924; yeniden bas., 1964).

C.J.de Vogel, *Greek philosophy, a collection of texts with notes and explanation (Yunan felsefesi, metinlerin notlar ve açıklamalarla derlemesi)*, III.Cilt: *The Hellenistic Roman period (Hellenistik Roma dönemi)* (Leyden, 1959).

GREK FELSEFESİ İÇİNDE STOA FELSEFESİNİN YERİ

Sokrates Öncesi Filozoflar (İ.Ö. VII. - V. yüzyıllar)

İonialılar ya da Miletoslular	Efeoslular	Elealılar	Pythagorasçılar ya da Akusmatikler	Leukippos
–	–	–	–	Anaksagoras
Miletoslu Thales	Herakleitos	Ksenofanes	Pythagoras	Empe dokles
Anaksimandros		Parmenides	Timaios	Demokritos
Anaksimenes		Eleali Zenon		

Sofistler (İ.Ö. V. yüzyıl)

Protagoras	Prodikhos
Gorgias	Kallikles
Hippias	Thrasymakhos

Sokrates (470-399)

Büyük Sokratesçiler

Akademia	Lykeion
–	Aristotelesçiler

Platon (427-348)

Megaralılar	Sokratesçi Euklides
–	Eubulides
	Diodorus Kronos
	Stilpon

Küçük Sokratesçiler

Kinikler	Kirenelliler
–	–
Antisthenes	Aristippos
Diogenes	Tanrıtanımaz Theodoros
Krates	

I.Ö. 300'e doğru

Yeni Akademia	Theofrastos	Şüpheciler	Stoalılar	Epikurosoğular
–	–	–	–	–
Arkesilas (316-241)		Pyrrhon	Kitionlu Zenon	Epikuros
Karneades (219-129)		Timon	Kleanthes	
			Khryssippos	

Hristiyanlığın Başlangıçları

Yeni Platonculuk	Plotinos (205-270)
–	–

BİRİNCİ KISIM
STOA OKULU

Stoa felsefesi, yalnız öğretinin kurucusu olan Kitionlu Zenon'un felsefesini değil, bu okulu yöneten öğreticileri ve öğrencileri de kapsar. Okulun tarihçesi, geleneksel olarak üç büyük döneme ayrılır: İ.Ö. III. yüzyılda etkinlik merkezi Atina olan ve Kitionlu Zenon, Kleantes ve Khryssippos'un yer aldığı *Eski Stoa*. İ.Ö. II. yüzyılda, sistemin ilk keskinliğini yitirip latinleştiği *Orta Stoa*; bu dönemin belli başlı adları şunlardır: Babil'li Diogenes, Tarsuslu Antipater, Rodoslu Panetius, Apameli Posidonius. İ.S. I. ve II. yüzyıllardaki *İmparatorluk Stoası* ise temelde Romalıdır ve yalnızca ahlakla ilgilenmek için, mantık ve fiziği neredeyse tamamen bırakmıştır. Bu dönemin belli başlı adları şunlardır: filozof olarak değerlendirilebildiği ölçüde Seneca, Musonius Rufus ve özellikle Epiktetos ile Marcus-Aurelius.

Eski Stoa

Kitionlu Zenon (336-264) - Aşağı yukarı İ.Ö. 314 yılında Kitionlu Zenon Atina'ya ayak bastığında, birçok felsefe

okulu Yunanlılara çeşitli öğretiler veriyordu. Akademia, Polemon tarafından yönetiliyordu. Polemon, Platon'un yerini alan Speusippos'tan sonra gelen Xenocrates'in ardından okulun başına geçmişti. Lykeon'un başında ise, 322 yılında ölen Aristoteles'ten sonra gelen Theofrastos vardı. Thebai'lı Krates, Antisthenes'in kurduğu Kinik okulu; Tanrıtanımaz Theodoros ise Kireneli Aristippes'in kurduğu Kirene okulu- nu sürdürüyordu. Son olarak, Atina yakınlarında Megara'da Diodorus Kronos ve Stilpon, Sokratesçi Euklides'in ve Eubulides'in kurmuş olduğu Megara okulunun başındaydılar. Zenon, çağdaşlarının birçoğunu tanıyordu ama kendi düşüncesini biçimlendirirken, onların öğretilerinden belirgin bir etki alıp almadığı kesin bir biçimde söylenemez.

Zenon (336-264), Fenikeli sömürgelilere ait bütünüyle Yunanlı bir yer olan Kıbrıs adasının Kition şehrinde doğdu; Eski Stoa'nın diğer iki büyük adı Anadolu'dan geliyordu, çünkü Kleantes Truva'da, Khryssippos ise Kilikya'da doğmuştu. Bu saptama bazı tarihçileri¹ Doğu düşüncesinin Eski Stoalılara etkisi olup olmadığını sormaya yöneltmiştir; ama, benzerliklerin altını çizmek, kanıt sağlamaktan daha kolaydır; üstelik, bir felsefeyi, düşüncenin değil de coğrafyanın daha büyük bir rol oynadığı bir etkilenimler kümesiyle açıklamaya yönelen bu yaklaşımların ne gibi bir yararı olduğunu da sormamız gerekir. Zenon'un kökeni olasılıkla Fenikeliydi, çünkü onu "Küçük Fenikeli" olarak gören çağdaşlarının takılmaları bize kadar gelmiştir, herhalde dili ve şivesi onu bir Attikalıdan kolayca ayırt etmeye izin veriyordu. Zenon'un felsefeye nasıl giriştiğini birçok anlatıdan elde ediyoruz. Mnase adlı bir tüccarın oğlu olan Zenon Fenike'den² lâl kumaşlar alır, içinde bulunduğu gemi Pire önle-

1 J. Bidez, *La cité du monde et la cité du soleil chez les Stoiciens*.

2 Bugünkü Suriye.

rinde batar; böylece Zenon Atina'ya gelir ve bir kitapçıda Xenophanes'in *Memorables*'ini karıştırır, eserden çok etkilenir ve bu kitapta söz konusu edilen insanlar gibi dikkate değer kişileri nerede bulabileceğini sorar. Kinik Krates, tam o sırada oradan geçiyordur, kitapçı Zenon'a onu göstererek "yapacağın tek şey onu izlemek" der; o andan sonra Zenon, Krates'in derslerini izler. Bir başka geleneğe göre Zenon, en iyi yaşama biçiminin ne olduğunu öğrenmek için bir kâhine danışır ve ölülerle ilgi kurması yanıtını alır; bunun üzerine Eski düşünürleri okumaya başlayarak bunu gerçekleştirmeye girişir. Hangisi olursa olsun Zenon'un Krates'in öğretisinin yandaşı olduğu kesindir. Krates, en ünlü temsilcisi Diogenes olan Kinik filozofların çizgisindedir; Antisthenes'in kurduğu bu öğreti, her şeyden önce, toplumsal uzlaşmalara bir karşı çıkış olarak kendini gösterir: bilge kişi, doğaya göre ve toplum içinde de kendi kendisiyle yaşayandır. Kinikler, çağdaşlarında ayıpladıkları tutumların geçersizliğini göstermek için skandal ve acı alayı kullanırlar; onlara göre, hiç kimseden saklayacak hiçbir şeyi olmayan bilge kişi, camdan bir evde yaşayabilir ve Krates bu ilkeyi, karısı Hipparkhia ile uygulamaktan geri durmamıştır. Kinik filozoflar kamuoyuyla dalga geçmeyi öğretmek için yeni öğrencileri zevkle sınırlar. Diogenes, yeni katılan bir öğrenciyi, bir ringa balığını çekerek kendisini sokaklarda izlemeye böyle çağırır, genç adam bundan utanç duyar ve ringa balığını atarak kaçır, Diogenes de "bir ringa balığı arkadaşlığımızı bozdu" diyerek ona sitem eder. Krates de Zenon'u böyle bir sınamaya almalıydı; Zenon'u fazlaca sakınlı bulan Krates, Keramik mahallesi boyunca taşınması için ona mercimek püresiyle dolu bir çömlek verir; utanan Zenon, saklanarak yürümeye çalışır, bunun üzerine Krates, değneğiyle vurarak çömleği kırar; püre, utanç içinde kaçan Zenon'un bacaklarına dökülür ve Krates ona şöyle seslenir:

“Niçin kaçıyorsun Küçük Fenikeli, sana bir kötülük yapmadım ki!” Zenon dersini almış olsa gerek ki, daha sonra onu izlemek isteyen zengin bir gence alçakgönüllülük dersi vermek istediğinde, onu tozla dolu banklardan sonra üstünde yoksulların yaşadığı, bit ve pirelerle dolu bir banka oturtur, sonunda genç adam tiksiniyor kaçır. Zenon, Krates’ten hazırcı cevap ve çarpıcı yanıtlar verme yeteneğini kazanmış olmalı: kendini beğenmiş, kibirli bir adamın, lağım suyu üzerinden yavaşça geçişini görüp şöyle der: “Çamurdan çekinmekte haklı, çünkü orada kendini seyretnenin yolu yoktur”; bir gevezeye de “İki kulağımız ve yalnızca tek bir ağzımız var, çünkü konuşmaktan çok dinlememiz gerekir” diyerek telkinde bulunur; bir şölen sırasında sessizliğini sürdürdüğünü görüp bunun gerekçelerini öğrenmek isteyen birini de, salonda susmasını bilen biri olduğunu krala söyleyebilmelerini istediğini belirterek yanıtlar. Zenon, Krates’in öğretilerinden, bilge kişinin doğaya uygun yaşayan kişi olduğu fikrini almış olsa gerektir.

Zenon ayrıca Megaralı Stilpon’un ve Platoncu Xenokrates’in de öğrencisi ya da dinleyicisi olmuştur.

42 yaşına doğru bir okul kurup öğretilerini aktarmaya başlar, öğrencileri önceleri Zenoncular olarak adlandırılıyordu, sonra, bir okula, kurulduğu yere göre ad verme âdetine uyarak Stoalılar diye adlandırıldılar. Stoa felsefesi, Yunanca *sütunlu galeri (portique)* anlamına gelen *stoa* sözcüğünden gelir, çünkü Zenon derslerini Poekile diye anılan sütunlu girişte veriyordu. Portik felsefe deyimi, Stoa felsefesini belirtmede eşanlamlı olarak kullanılır. *Resimlerle kaplı* anlamına gelen *poekile* adı da, Otuzlar Tiranlığı’nda bindörtüyüzden fazla yurttaşın katledildiği bu yerin arındırılması amacıyla Polygnotes’in tablolarıyla süslenmiş olmasından gelir. Zenon burada hemen arkadaşlıklar kurdu ve herkes tarafından saygı duyulan bir kişi oldu; bir barbarın aşırı tutumlu-

luğuyla azla yetinen ölçülü biri olarak sade bir yaşam sürdü; dersleri karşılığında ücret almadığı birkaç öğrencisiyle söyleşiler yaptı; bu tutumu, öğretisini, Sofistlerin öğretisi gibi yalnızca bir para aristokrasisine değil, herkese açık bir öğreti yaptı. “Yarı çıplak ve hırpani dostlarla çevrelenmişti. Ve Timon bu yüzden onu alaya alırdı, insanların en aşağılıklarından oluşan bir sefiller yığınına sürükleyip götürürdü” der Diogenes Laertios. Zenon sözcüklerinin her birini tartar ve yeni sözcüklerle yani barbarizmle* dolu bir dille konuşurdu; kişiliği, retor ya da dialektisyenden çok bir peygamberi akla getirirdi. Büyük insanlarla alış verişten kaçınırdı ve kendisinden yanına gelmesini rica eden kral Antigone’ye öğrencilerinden birini yollamayı yeğlemişti. Atinalılar ona öylesine saygı duyuyorlardı ki, şehirlerinin anahtarını ona sunup, altın bir taç verdiler ve bronzdan bir heykelini diktiler. Zenon, yaşadığı gibi sade bir biçimde öldü: okuldan çıkarken düştü ve bir parmağını kırdı, bu olayda bir uyarı gördü ve eliyle toprağa vurarak:

Geliyorum zaten, ne diye çağırıyorsun ?

dedi ve bu sözlerden sonra soluęu kesilerek öldü. Keramik mahallesine gömüldü.

Diogenes Laertios bize Zenon’un çalışmalarının başlıklarını aktarır: *Anayasa Üzerine, Doğaya Uygun Yaşam Üzerine, Yönelim ya da İnsanın Doğası Üzerine, Tutkular Üzerine, Ödev Üzerine, Yasa Üzerine, Grek Eğitimi Üzerine, Görme Üzerine, Evren Üzerine, İşaretler Üzerine, Pythagorasçılar, Tümelles, Söyleyiş Biçimleri, Homeros’a İlişkin Beş Sorun, Şiirsel İşıtme Üzerine, Sanat, Çözümler, Çürütmeler, Krates Yorumları, Ahlak.* Bütün bu çalışmalardan bize kalan yalnızca kısa parçalar ya da alıntılardır; ama her şeye karşın bunlar,

(*) Sözcükleri yanlış ve kurallara aykırı kullanma – ç.n.

Zenon'un yapıtının Stoa öğretisinin temel çizgilerini sabitleştirdiğini söylememize yeter.

Kleanthes (331-232) - Zenon'dan sonra okulun başına geçen kişi, Truva'daki Assos'ta doğan ve öncelikle atlet olan Kleanthes'ti. 282 yılına doğru, 4 drahmiyle birlikte Atina'ya geldi. Kleanthes, Zenon'un zekasına sahip olmaktan uzaktaydı, tersine fizik bakımdan oldukça güçlü ama zihni dar biriydi; yine de, kendisini Zenon'un eşiği olarak gören birine, yalnızca kendisinin onun semerini taşıyabileceğini söylediğine bakılırsa, belli bir hazırcevaplık yeteneğine sahipti. Fizik gücü, su çekmek gibi en zahmetli işleri yapmasına olanak tanıyordu ve bazıları, çekiştirme yoluyla onu Kleanthes yerine Phreantles (su çekicisi) diye adlandırırken, diğerleri de ikinci Herkül diye adlandırırdı. Tabletler alamayacak kadar fakir olduğundan, Zenon'dan duyduğu her şeyi kırık çömlükler ve sığırların kürekkemikleri üzerine yazardı. Öyle görünüyor ki, Zenon onu, kuşku götürür düşünsel niteliklerinden dolayı değil de öğretisini titizlikle ve sadakatle taşıyacak olmasından dolayı takipçisi olarak seçmiştir. Kleanthes ondokuz yıl Zenon'un öğrencisi oldu ve neredeyse yüz yaşında öldü: dişetinde bir tümör oluşunca, hekimler ona iki gün boyunca bir şey yemeyi yasakladılar, daha sonrasında ise Kleanthes yemek yemeyi reddetti ve yeterince uzun yaşadığını söyleyerek kendisini ölüme bıraktı. Yapıtından elimize kalan yalnızca *Hymne à Zeus* [ὕμνος εἰς δῖον] (*Zeus'a Övgü*)'nün aşağı yukarı kırk dizesidir.

Belki de Zenon'un ölümünün peşisıra, Stoa felsefesinde hüküm sürmüşe benzeyen karışıklıktan, kısmen, Kleanthes'in kişiliği sorumludur; Zenon'un birçok öğrencisi, öğretilen uzak, az çok geçici okullar kurdu, örneğin Kel Ariston ve Kartacalı Herilles bunlardandır; Diogenes Laertios'un, Zenon'un öğrencileri olarak adını andıkları arasında Perseus'u, Kirene okuluna geçtiği için "dönek" diye adlan-

dırılan Heraklesli Denis'i ve Kleantes'in İskenderiye'ye, Ptolemeus Philopator'un yanına yolladığı Boğaziçili Spheros'u belirtebiliriz.

Khryssipos (280-210) - Stoa felsefesinde birliği yeniden sağlayan kişi, önce kişiliğiyle, ardından da kendisine, hasımlarıyla tartışmaya girme olanağı sağlayan bilge diyalektiğiyle Khryssipos'tur. 280 yılına doğru, bütün bir Antikite boyunca insanların konuştuğu çarpık dille ünlenen Solleste ya da belki de, bir süre sonra Aziz Paulus'un doğacak olduğu Tarsusta doğdu. Kuşku götürür bir efsane onu, profesyonel bir koşucu olarak tanıtır. Öyle görünüyor ki Khryssipos, Kleantes'ten farklı olarak kendinden emin ve yeterince kendini beğenmişti; kendisine oğlunu kime emanet edebileceğini soran birini, "Bana, çünkü beni aşmış birine rastlamış olsaydım, gidip ondan felsefe dersleri alardım," diye yanıtlamıştır. Çarpık bir dille ve uzun uzun konuşan Khryssipos, çok fazla çalışırdı, Diogenes Laertios onun 705'ten fazla yazı yazdığını onaylıyor ve 119 mantık yazısı başlığı ile 43 ahlak yazısı başlığını içeren tamamlanmamış bir liste veriyor. Khryssipos uzun alıntılar yapmayı severdi, öyle ki, çalışmalarının birinde Euripides'in Medea'sını neredeyse tümünden alıntılardı. Kişiliği, çoğu kez öğretinin kurucularına karşıt düşüyordu ve belki de Kleantes'le kavga bile etmişti. Böyle olsa da, 232'de ölen Kleantes, Stoa felsefesinin yönetimini ona bıraktı.

Khryssipos'un öğretisinin ağırlıklı yönü, incelikli bir diyalektiğe dayanan polemik dogmatizmidir. Stoa, çoğu kez eristik³ okul diye adlandırılan Megara okulunun sofistlik ayrıntılı uslamalarına karşı ve önesürülen her görüşü çürütmeyi hedefleyen bir tartışmayla desteklenmiş ılımlı bir şüpheciliği Arkesilas'ın itelemesiyle öğretmeye yönelen Ye-

3 Grekçe, uzlaşmazlıkları seven anlamındaki éristicé'den geliyor.

ni Akademia'nın inceliklerine karşı savaşıyordu. Khryssippos, Yeni Akademia'ya öylesine sağlam karşı yanıtlar verdi ki "akademik tuzakların keskin bıçağı" adıyla anılır oldu; kendisi de kendi argümantasyon gücüne o kadar güveniyordu ki, kendisi için yalnızca Stoa öğretisinin dogmalarının gerekli olduğunu, çünkü onları kurmaya olanak sağlayan kanıtları tek başına bulmaya yeterli olduğunu söyledirdi. "Tanrılar diyalektik yapsaydı eğer, Khrysoppos'unkinden farklı olmayan bir diyalektiği kullanırlardı" denirdi sık sık. Stoa düşüncesi, onunla birlikte gerçekten sistematik bir karaktere büründü, öyle ki "Khryssippos olmadan Portik olmaz" deyiimi sık kullanılırdı. Kralların, danışman olarak okulların başında bulunanlara başvurdukları bu dönemde, Khryssippos, büyüklere derin bir horgörü duyar gibiydi: kitaplarının birini bile krala adamamış, Ptolemeus'un çağrısına yanıt vermek için Spheros'ta buluşmayı da reddetmiştir. 80 yaşına doğru, kimilerine göre tatlı şarap içtikten sonra, kimilerine göre de bir eşeğin incir yediğini görüp kakhahadan kırıldıktan sonra öldü.

Orta Stoa

Khryssippos'tan sonra Okulun başına Tarsus'lu Zenon geçti, daha sonra da, 156'da Atinalıların, Akademialı Karneades ve Aristotelesçi Kriyolaus ile birlikte Roma'ya elçi olarak gönderdikleri Babilli Diogenes ve onun ardından da Tarsus'lu Antipater geçti. Tarsus'lu Arkemedes ve Sidon'lu Boethus da diğer tanınmış adlardandır.

Panetius (185-112) - Antipater'in bir öğrencisi olan Panetius'la birlikte gerçekten de, Orta Stoa diye adlandırmanın uygun düşeceği okula geliyoruz. Zenon'un öğretisi Doğu'da Babil'e dek yayılmış, İskenderiye'de iyi tanınmıştı, şimdi de, Grekçe eğitilmiş kişilerin dili olduğu için zaten

Hellenleşmeyi amaçlayan Roma'yı ele geçirmeye başlamıştır. Panetius Rodos'ta doğdu ve Atina'da Antipaterle birlikte felsefe öğrendi; daha sonra Roma'ya gidip orada arkadaşlık kurduğu Scipio Aemilianus'la birlikte İskenderiye'ye ve Afrika'nın batı kıyılarına yolculuk yaptı. İkisi de birbirlerine karşılıklı bir saygı duyuyordu, ama bu arkadaşlıkta anlamlı bir işareti de görmek gerek: Roma kendini, lejyonları ve *Pax Romana*'yı* hakim kılacak hukukçularıyla her yere dayatmıştı, kişisel bir ahlak gereksinimi duyan bilinçler, Stoa düşüncesinin evrenselci insancılığında kendilerine yanıt vermeye elverişli bir öğreti buldular. Belki de bu, Panetius'un çok sayıda ünlü Romalı arkadaşı olmasını açıklar: Scipio Aemilianus'un yeğeni Quintus Tubéro, hukukçu Mucius Scaevola, konsül yetkisi olan vali Rutilius Rufus, gramerci Aelius Stilo, Tiberius Gracchus, Caius Fannius, vs. Antipater'in ölümü üzerine Panetius Atina'ya döndü ve okulun yönetimine geçti. Onunla birlikte Stoa düşüncesi, eylem adamı olan Romalıları cezbetmeye yönelik bir akıl insancılığına doğru kaydı; Stoa öğretisi keskinliğini yitirdi ve Panetius, okulu hem Aristotelesçilerin hem de Yeni Akademialıların yapıtlarını okumaya yöneltmekle, belli bir tür eklektizmin kanıtı oldu. Artık erdem, bölünmez bir birliği ve bütün yanlışların eşitliğini içeren bir şey olarak görülmüyordu; Eski Stoalıların savlarını en ince ayrıntılarıyla belirtip ılımlaştıran Panetius, kesinlikten çok olasılığa çağrı yapmıştır. "Evreni insanlara yakın kılmak" işte Bevan'a göre, kendini dayatmış gibi görünen görev buydu.

Panetius birçok yapıt ve özellikle *De officiis*'inin ilk iki cildini yazarken Cicero'nun çok etkilenmiş olduğunu söylediği, *Ödev Üzerine* adlı incelemeyi yazdı.

(*) Roma dünyasında egemen barış – ç.n.